

SEBASTIAN DAWID KOTUŁA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie,
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

„Biblioteki” w paleolicie

Streszczenie. Instytucje wspomagające procesy zarządzania informacją i wiedzą, jakimi są biblioteki, pojawiły się w wyniku wprowadzenia do komunikacji społecznej pisma oraz nośników pisma, a więc m.in. tabliczek glinianych, zwojów papirusowych, kodeksów pergaminowych. W bibliologii i informatologii historia bibliotek jest dobrze opracowana naukowo. Natomiast okres rozwoju ludzkości przed kulturą książki wymaga uzupełnienia. Celem niniejszego tekstu jest wykazanie, jakie metody zarządzania informacją i wiedzą stosowano przed pojawieniem się bibliotek i książek (także proto-książek). Wybrane na potrzeby artykułu przykłady pochodzą z paleolitu górnego i dotyczą wczesnych *homo sapiens sapiens*. Przedstawiony wywód jest wstępem do szerzej zakrojonych badań, a jego celem jest zasygnalizowanie możliwości rozszerzenia obszaru badawczego bibliologii i informatologii na okres poprzedzający narodziny bibliotek, proto-książek i książek *sensu stricto*.

Słowa kluczowe: metody zarządzania informacją i wiedzą, paleolit górny, proto-książki.

Cel pracy

Na polu bibliologii i informatologii historia książki (w tym i historia bibliotek) rękopiśmiennej i drukowanej (także z różnymi formami proto-książek, a więc *de facto* szeroko pojęta kultura książki) jest dobrze opracowana naukowo. Natomiast zagadnienie metod gromadzenia wiedzy przed pojawieniem się bibliotek, książek i proto-książek wymaga uzupełnienia. Wybrane na potrzeby niniejszego artykułu przykłady pochodzą z okresu rozwoju i ewolucji ludzi, który określanym jest mianem „paleolitu górnego”, i dotyczą *homo sapiens sapiens*.

Celem pracy jest zatem wykazanie, jak zarządzano wiedzą i informacją w paleolicie górnym. Tym samym też wskazanie wcześniejszych niż piśmienne metod gromadzenia informacji i wiedzy. Ponadto niniejszą pracą postuluję poszerzenie obszaru zainteresowań bibliologii i informatologii

o okres poprzedzający narodziny bibliotek, proto-książek i książek *sensu stricto*.

Artykuł oparłem na kilku tezach: w paleolicie głównym funkcję bibliotek pełniły jaskinie z malowidłami naskalnymi; nośnikami informacji były malowidła oraz symbole utrwalane na przenośnych przedmiotach, jak i kształty zachowane w różnych materiałach; nośnikami nośników informacji były zaś ściany jaskiń, przedmioty materialne naturalnego pochodzenia (np. kamienie, kości) oraz artefakty (np. przedmioty gliniane)¹.

Wstęp

Ludzkość mogła rozwinąć się głównie dlatego, że ludzie nauczyli się utrwalania, a co za tym idzie i przekazywania komunikatów (własnego doświadczenia) w czasie i przestrzeni, a to z kolei pozwoliło im przetrwać i ugruntować uprzywilejowaną pozycję w znanym nam świecie. Odkąd zaś ludzie zaczęli utrwalac, zakodowane w określonych kodach symbolicznych, przekazy, komunikaty (informacje, wiedzę, treści, dane) za pomocą rozmaitych materialnych przedmiotów (żółwie skorupy i kości, kość słoniowa i mamucia, rogi zwierząt, kości ptaków, drewno, kora drzew, kamienie, np. steatyt, jadedit, ściany jaskiń, skóry zwierząt, pergamin, welin, liście roślin, palma, bambus, papirus, żelazo, miedź, złoto, srebro, cyna, brąz, jedwab, len), w tym i artefaktów tworzonych celowo (np. zwoje papirusowe, zwoje miedziane, karty papierowe, pergamin, gliniane tabliczki, woskowe tabliczki), odtąd zaczęli podejmować próby gromadzenia (niekiedy w jednym konkretnym, tj. wybranym na te potrzeby miejscu) tych materialnych przedmiotów lub też, wykorzystując różne obiekty (ściany jaskiń), utrwalali na nich rozmaite przekazy. Jak można się domyślić, czyniono tak po to, aby wejść w posiadanie jak największej ilości informacji (w sensie potocznym), a zatem wejść w posiadanie najważniejszych w danym czasie przejawów inteligencji ludzkiej wyrażonych w symbolicznych kodach, później także systemach znaków, a więc wszelkich utrwalonych komunikatów.

¹ Na marginesie muszę zasygnalizować, że teza, za którą się opowiadam niniejszym tekstem, w badaniach dotyczących górnopaleolitycznych sanktuariów jaskiniowych jest tylko jedną z kilku „konkurencyjnych” formułowanych przez archeologów. Z powodu moich zainteresowań naukowo-badawczych nie przywołuję ich, choć należy pamiętać o funkcjonowaniu wielu interpretacji świadectw pozostawionych przez wczesnych *homo sapiens sapiens*, jak i o prowadzonych szczegółowych badaniach archeologicznych, które m.in. dowodzą niemożności akceptacji tylko jednego wyjaśnienia sensu sztuki naskalnej.

Komunikacja

Istotą cywilizacji jest komunikacja. Określenie to jest jednakże wieloznaczne. „Niemal każdy autor rozumie je po swojemu, mniej lub bardziej stanowczo naginając sens słowa do własnych kompetencji, zainteresowań, obserwacji czy dokonań”². Synonimami „komunikacji” są „komunikowanie” i „komunikowanie się”³. Wynika to głównie z etymologii, ponieważ wszystkie one pochodzą od łacińskiego słowa *communicatio*, które ma dwa podstawowe znaczenia: „określa udzielanie informacji, przekazywanie wiadomości; po wtóre – oznacza współudział, uczestnictwo, obcowanie”⁴. „W terminie *communicatio* zawarły się zatem dwa znaczenia: przemieszczanie ludzi i przedmiotów w przestrzeni za pomocą środków komunikacji – transportu (pociąg, samochód, samolot); przekazywanie informacji na odległość za pomocą technicznych środków przekazu (telegraf, radio, telewizja, nowe media)”⁵. W języku polskim słowo „komunikacja” rozumiane jest podobnie, tzn. w słownikach języka polskiego rzeczownik „komunikacja” ma dwa znaczenia: „pierwsze z nich to ‘utrzymywanie między dwoma miejscami połączenia za pomocą środków transportu lub łączności za pomocą telefonu itp.’; znaczenie drugie to ‘porozumiewanie się’”⁶. Analiza językowa rzeczonych jednostek leksykalnych pozwala uznać, że „po polsku *komunikacja* to zarówno *komunikowanie*, jak i *komunikowanie się*”⁷. W związku z tym wszystkie trzy można stosować wymiennie.

Komunikacja oznacza zasadniczo wymianę komunikatów (przekazów, treści, wiedzy, informacji, danych). Komunikacja i komunikaty potrzebują zatem materiału (materii), który niezbędny jest do tego, aby utrwalić w nim przekazy. Jako materiał, a więc jako nośnik służyły materialne przedmioty, choćby te wskazane we wstępie. Komunikacja polega zatem także na zarządzaniu nośnikami informacji (pismo, symbole) oraz nośnikami nośników informacji (np. kamień, drewno, воск). Zarządzanie to porządkowanie (gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie) informacji, które gromadzi się po to, aby służyły społeczności, która ma do nich dostęp (komunikacja społeczna). Zadanie zarządzania informacją ułatwiają specjalnie do tego celu powołane instytucje, m.in. biblioteki.

² J. Waszkiewicz, *Od komunikacji do wspólnoty*, Wrocław 2002, s. 17.

³ Por. M. Filipiak, *Homo communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin 2003, s. 13.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ W. Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa 2008, s. 14.

⁷ Ibidem.

Biblioteki – początki

Historia bibliotek rozpoczyna się dopiero wraz z początkami pierwszej cywilizacji, takich jak Egipt, Asyria, Sumer, Babilonia, Grecja, Indie, Chiny. „Biblioteka” to potocznie ‘pomieszczenie przeznaczone dla książek’. W nauce przyjmuje się zaś, że najwcześniejsze postacie książek, a w zasadzie proto-książek można odnaleźć dopiero w czwartym tysiącleciu p.n.e. Wtedy przyjmowały formy glinianych lub woskowych tabliczek (również zabytków wytworzonych z papirusu). Toteż i historia bibliotek rozpoczyna się w tym samym czasie. W Egipcie w trzecim tysiącleciu p.n.e. zaczęto spisywać treści na skórach zwierząt⁸. Dodatkowo jeszcze obiekty gromadzone w bibliotekach powinny posiadać utrwalony na nich za pomocą pisma przejaw myśli ludzkiej. Wynalezienie pisma w Sumerze i Egipcie było znaczącą mediamorfozą w rozwoju ludzi, pozwoliło ono bowiem skutecznie zachowywać informacje i wiedzę oraz, co szczególnie ważne, poskutkowało opracowaniem odpowiednich narzędzi komunikacyjnych (technologii informacyjnych), a więc wytworów takich jak tabliczki gliniane, rolki i zwoje papirusowe⁹. Natomiast pismo powstało głównie po to, aby umacniać władzę i ułatwiać administrowanie pierwszymi państwami, było bowiem narzędziem służącym przede wszystkim pierwszym rządcom¹⁰. A zatem narodziny pisma związane są ściśle z narodzinami pierwszych cywilizacji. Wraz z pojawieniem się nośników nośników informacji (wspomniane tabliczki, zwoje itp.) pojawiła się potrzeba gromadzenia ich w określonym miejscu. Można się domyślić, że ówczesni władcy zdawali sobie w pełni sprawę z wartości, jaką miały skromne i nieliczne jak na tamte czasy źródła wiedzy, toteż wszędzie tam, gdzie powstawały załączki scentralizowanej władzy, organizowano odpowiednią przestrzeń dla tego typu zbiorów. Stąd i pierwsze biblioteki powstawały w tych pierwszych strukturach państwowych.

Dla przykładu, w Indiach w czasach starożytnych – od trzeciego tysiąclecia p.n.e. – funkcjonowały biblioteki ulokowane w pałacach, centrach nauki oraz centrach kultu¹¹. Jedną z pierwszych udokumentowanych

⁸ Pierwsza część akapitu na podstawie: R. Harvey, M.R. Mahard, *The preservation management handbook. A 21st-century guide for libraries, archives, and museums*, Lanham 2014, s. 173.

⁹ Druga część akapitu na podstawie: R.F. Fidler, *Mediamorphosis. Understanding new media*, Thousand Oaks 1997, s. 61–62.

¹⁰ Por. M. Kuckenburger, *Pierwsze słowo. Narodziny mowy i pisma*, Warszawa 2006, s. 138–139.

¹¹ Por. J. Singh, *South Asian libraries*, w: *International dictionary of library histories*, red. D.H. Stam, Chicago 2001, s. 165.

„bibliotek” (w rozumieniu kolekcji ówczesnych książek) posiadał egipski faraon Ramzes II (ok. 1290–1224 p.n.e.). Liczyła ona ok. 20 tys. zwojów i została ustanowiona ok. 1250 roku p.n.e. jako część jego grobowca¹². W XIII wieku p.n.e. powstawały też biblioteki w Chinach, choć w tym czasie nie używano słowa „biblioteka” w sensie ‘miejsca czy budynku do przechowywania książek’, lecz raczej jako wyraz wskazujący na ‘pomieszczenie do przechowywania’ czy ‘magazyn’. Tworzono je na potrzeby panujących w tamtym czasie rodzin królewskich. Jedna z pierwszych powstała w okresie Yin¹³. Natomiast pierwsza biblioteka *sensu stricto*, której istnienie potwierdzono archeologicznie, powstała w X wieku p.n.e. w Babilonie¹⁴.

Historia i ewolucja bibliotek były przedmiotem wielu prac, nie będą ich referował. Uwagę natomiast skupię na tym okresie prądziejów, kiedy człowiek zaczął wytwarzać narzędzia, tj. na paleolicie, a w szczególności na jego ostatniej części określanej mianem „paleolitu górnego” (od ok. 40 tys. do ok. 8300 lat p.n.e.)¹⁵.

Paleolit górny – przykładowe świadectwa

W paleolicie górnym utrwalano na ścianach jaskiń, kamieniach, kościach zwierząt rozmaite znaki, symbole, kształty. Biorąc pod uwagę fakt, że znaczenie wielu tych symboli jest nie do końca poznane, trudno jest jednoznacznie ustalić, czy i jakie niosą one treści¹⁶. Możliwe, iż służyły do liczenia upolowanej zdobyczy, mijających dni, przypominania sobie opowieści o przodkach itp.¹⁷.

Jaskinie, na których ścianach dawni ludzie utrwalili określone przekazy i komunikaty, pod pewnymi względami przypominają dzisiejsze

¹² Por. C. Meinel, H. Sack, *Digital communication. Communication, multimedia, security*, Berlin 2014, s. 27.

¹³ Por. C. Zhang, *The origin and development of library*, w: *Advances in computer science, environment, ecoinformatics, and education. Part I International Conference, CSEE 2011, Wuhan, China, August 21–22, 2011, proceedings*, red. S. Lin, X. Huang, Berlin–New York 2011, s. 64.

¹⁴ *Ibidem*, s. 63.

¹⁵ Por. *Paleolit*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/paleolit;3953453.html> [dostęp: 19.05.2015].

¹⁶ Por. L. Avrin, *Scribes, script, and books. The book arts from antiquity to the Renaissance*, Chicago–London 2010, s. 17–18.

¹⁷ Jako jeden z pierwszych zwrócił na to uwagę Alexander Marshack. Por. *ibidem*, s. 18; E. Hadingham, *Early man and the cosmos*, Norman 1984, s. 86–88.

biblioteki. Biblioteka, tradycyjnie rozumiana i na co wskazuje etymologia, jest budynkiem, także pomieszczeniem, w którym przechowuje się, gromadzi i udostępnia książki. Poza tym jest instytucją realizującą wymienione zadania, jak również pełniącą określone funkcje społeczne, m.in. naukowo-badawcze, edukacyjne, kulturalne, rekreacyjne. Jest zatem miejscem, do którego przychodzi się w celu zdobycia wiedzy, uzyskania informacji, a więc poszerzenia horyzontu poznawczego, rozwinięcia wyobraźni itp. Biblioteka nie jest tylko magazynem, w którym znajdują się książki, lecz jest przede wszystkim instytucją funkcjonującą społecznie. Można więc przyjąć, iż tego typu rolę odegrały pierwsze, gruntownie już udokumentowane przez naukę, miejsca (jaskinie), gdzie dawni ludzie pozostawili po sobie ślad w postaci rozmaitych malowideł i symboli. Choć wydawać się może, że tego typu pozostałości utrwalone w jaskiniach, np. Altamira, Arcy-sur-Cure, Chauvet, Lascaux, Pech-Merle à Cabrerets, nie mogą się równać z wielomilionowymi zbiorami współczesnych księżnic, to jednak dla ludzi z okresu paleolitu jaskinie z malowidłami pełniły właśnie takie same funkcje, tj. zgromadzone w dostępnych formach informacje były efektywnie i aktywnie wykorzystywane w tamtych społecznościach¹⁸.

Jest wielce prawdopodobne, że malowidła naskalne powstawały po to, aby utrwaląc, zachowywać, przechowywać wiedzę i informacje¹⁹. Niektóre z malowideł były próbą uchwycenia zwierząt w ruchu²⁰. Inne przedstawiały abstrakcyjne symbole, które zostały potwierdzone archeologicznie w wielu jaskiniach rozsianych po całym globie²¹. Co może stanowić dowód na to, że ludzie tego okresu utrzymywali szersze kontakty i stosowali podobny kod symboliczny. Poza tym wskazuje się, iż pełniły funkcję drogowskazów, niosły symboliczne znaczenie²². Podobną rolę

¹⁸ Por. R.R. Nair, *People's library movement*, New Delhi 2000, s. 24.

¹⁹ Por. C.M. Barton, G.A. Clark, A.E. Cohen, *Art as information. Explaining Upper Paleolithic art in western Europe*, „World Archeology” 1994, t. 26, nr 2, s. 185–207; G.A. Clark, C.M. Barton, A. Cohen, *Explaining art in the Franco-Cantabrian refugium. An information exchange model*, w: *Debating complexity*, red. D.A. Meyer, P.C. Dawson, D.T. Hanna, Calgary 1996, s. 241–253; S. Mithen, *Notation, Paleolithic*, w: *The Oxford companion to archaeology*, red. B.M. Fagan, New York 1996, s. 531; K.D. O'hara, *Cave art and climate change*, Archway 2014, s. 105–113; A.C. Parrish, *Adaptive rhetoric. Evolution, culture, and the art of persuasion*, New York 2014, s. 93; O.V. Smyntyna, *A cognitive revolution? Competing theories about art and its meaning*, w: *World history encyclopedia*, t. 10, red. A.J. Andrea, C. Neel, Santa Barbara 2011, s. 281.

²⁰ Por. R.D. Guthrie, *The nature of Paleolithic art*, Chicago 2005, s. 52.

²¹ Por. *Hand paintings and symbols in rock art*, <http://www.bradshawfoundation.com/hands/> [dostęp: 11.02.2015].

²² Por. M. Risku, L. Harding, *Education for tomorrow. A biocentric, student-focused model for reconstructing education*, Rotterdam–Boston 2013, s. 95.

odgrywały trójwymiarowe rzeźbione figurki, później wykonywane także np. w glinie²³. Nie ulega wątpliwości, że ludzie żyjący w tym okresie stosowali różne formy przekazywania wiedzy, choćby tylko praktycznej, dotyczącej spraw codziennych (przydatne narzędzia, rozpalanie ognia, jadalne rośliny, niebezpieczne zwierzęta)²⁴.

Sztuka naskalna w postaci malowideł pojawia się ok. 40 tys. lat temu w Australii²⁵. W Europie malowidła w jaskiniach spotyka się głównie we Francji i Hiszpanii. W innych częściach Europy można odnaleźć kompleksy obozowe, jak np. w Dolní Věstonice (powstanie szacuje się na ok. 27 tys. lat temu). Znalezione tam m.in. tysiące fragmentów glinianych figurek, rzeźbione i ozdobione obiekty o znanym i nieznanym przeznaczeniu, ludzkie groby, narzędzia z kości i kamienia, wiele tysięcy kawałków krzemienia, przedmioty zrobione z kości i kłów mamutów oraz muszli. Muszle sprowadzano z basenu Morza Śródziemnego, krzemień również z Polski. Sądzi się, że niektóre obiekty z poroża i kłów oraz z wypalanej gliny mogły służyć jako obiekty rytualne podczas odbywających się tam ceremonii, choć ich przeznaczenie jest nie do końca poznane. Stanowisko archeologiczne w Dolnych Vestonicach jest wyjątkowe na tle innych, tzn. pomieszczenia, budynki, lokalizacje, które tam odkryto, były przeznaczone do różnych społecznych celów, tj. związane z codziennością, np. budynek, gdzie zajmowano się upolowaną zdobyczą; gdzie chowano zmarłych; gdzie obrabiano glinę; gdzie odbywały się ceremonie itd.²⁶. Może też transferowano wiedzę?

Nie będzie chyba daleko idącym nadużyciem stwierdzenie, że takie miejsca mogły odgrywać rolę bibliotek, na miarę ówczesnych potrzeb. Choć archeolodzy sugerują, że mogły być one zamieszkałe jedynie przez pewien okres lub okazjonalnie podczas określonych prac i zajęć, to jednak liczba zgromadzonych zabytków, wraz z różnymi zdobieniami, wskazuje na różne ich funkcje. Nie można wykluczyć chyba takiej możliwości, że wykorzystywane one były także do przekazywania różnych historii, opowieści, informowania, komunikowania itp. A więc mogły służyć zaspokajaniu potrzeb poznawczych. Wymiana glinianych figurek przedstawiających zwierzęta z innymi zorganizowanymi grupami

²³ Por. R.D. Guthrie, op.cit., s. 367.

²⁴ Por. J.E. McClellan, H. Dorn, *Science and technology in world history. An introduction*, Baltimore 2006, s. 13; G. Sapp, *Building a popular science library collection for high school to adult learners. Issues and recommended resources*, Westport 1995, s. 21.

²⁵ Por. S. Farthing, *Sztuka. Od malarstwa jaskiniowego do sztuki ulicznej*, Warszawa 2011, s. 16.

²⁶ Por. T.D. Price, *Europe before Rome. A site-by-site tour of the stone, bronze, and iron ages*, New York 2013, s. 69–76.

społecznymi lub nawet wewnątrz grup nie służyła chyba realizacji najprostszych biologicznych potrzeb. Artefakty takie mogły być wtedy używane w czasie ceremonii, podczas których opowiadano związane z nimi historie. Początkowo bowiem wiedza przekazywana była ustnie, a do jej sprawniejszej werbalizacji służyły różne mnemotechniki, w tym właśnie fizyczne przedmioty, ułatwiające przypominanie sobie ważnych wątków (podobnie jak dziś wykorzystuje się na wykładach prezentacje multimedialne). Ponieważ w tamtym okresie nie istniały jeszcze pisane systemy znaków, którymi posługiwaliby się ówcześni ludzie, choć pewne symbole o nieznanym znaczeniu znajdują się na ścianach jaskiń (i innych przedmiotach) z tego okresu, to funkcję tę mogły pełnić i zapewne pełniły właśnie tego typu gliniane (oraz wykonane w innych materiałach) wytwory zabytkowe, stanowiące jednocześnie świadectwo ludzkiej kreatywności, inteligencji, sztuki i abstrakcyjnego myślenia.

Człowiek okresu górnego paleolitu świat rozumiał przede wszystkim tak, jak go widział (dosłownie, a przynajmniej z niewielkim marginesem na metaforyzowanie i twórczą inwencję). Zrozumiałe jest zatem to, że wiedza (informacje, komunikaty, treści, dane) przekazywał on dosłownie, tzn. wizualnie. Malując i/lub rzeźbiąc napotkane zwierzęta czy rośliny. Trzeba przyznać, że zwierzęta były głównym tematem wyobrażeń naskalnych i dodatkowo przedstawione były w sposób oszczędny (minimalna liczba linii, kresek, a więc materiału „pisarskiego”), a przy tym pozwalający jednoznacznie określić, jakie zwierzę jest zaprezentowane²⁷. Tym bardziej znaleziska takie świadczą o tym, że obiekty pełniły funkcje podobnie jak każde inne współczesne źródła informacji, a także nośniki informacji. Malowidło przedstawiające zwierzę jest źródłem informacji o nim samym, symbolizuje to zwierzę. Przeniesione poprzez techniki artystyczne na materialny nośnik staje się symbolem referującym ten gatunek, staje się jego znakiem. Niektórzy badacze podają wprost, że zwierzęta w tamtym okresie były *per se* bibliotekami²⁸. Z nich czerpano wiedzę i o nich „rozprawiano”, one bowiem były w centrum życia, bo od nich zależało *de facto* przeżycie. Tego typu malowidła stanowią też dokumentację gatunków²⁹.

W tym kontekście komunikolodzy zwracają uwagę na metaforę porównującą informację z pożywieniem. Dziś o informacji wypowiadamy się bowiem tak jak o pożywieniu. Poszukujemy jej, zdobywamy ją,

²⁷ Por. J. Halverson, *The first pictures. Perceptual foundations of Paleolithic art*, „Perception” 1992, t. 21, nr 3, s. 389–404.

²⁸ Por. R.D. Guthrie, *op.cit.*, s. 91.

²⁹ Por. R.L. Kelly, D.H. Thomas, *Archaeology*, wyd. 6, Belmont 2013, s. 289.

potrzebujemy jej do życia, jest czymś wartościowym itp. Dla ludzi żyjących w paleolicie takim kluczowym dobrem było pożywienie, czyli w znacznej mierze zwierzęta. Stąd to właśnie zwierzęta były głównymi tematami komunikowanych wówczas treści³⁰.

Kolejną intrygującą lokalizacją jest Dolina w Vicedessos, gdzie po przeciwległych jej stronach (w zboczach górskich), niemalże naprzeciwko siebie znajdują się dwie jaskinie (powstanie pozostałości ludzkiej egzystencji datuje się na ok. 14 tys. lat temu). Jedna to jaskinia De La Vache, w której znaleziono wiele tysięcy pozostałości kości zwierząt, kamiennych zabytków, elementów broni myśliwskiej, ozdobionych zębów zwierzęcych, a także 220 fragmentów przenośnych obiektów sztuki udekorowanych różnymi zdobieniami. Dekoracje umieszczono zarówno na przedmiotach codziennej użyteczności, jak i na takich, które pełniły funkcje estetyczne. Zdobienia wykonano poprzez rzeźbienie, cięcie, szlifowanie i rycie. Wśród najczęstszych motywów są zwierzęta, rośliny, poza tym wzory geometryczne, linie, kropki itp. Na uwagę zasługuje dodatkowo fakt, iż do zdobienia używano również kolorów, które dobrze wyróżniały się na białym tle kości, tj. czerni i czerwieni. Drugą z jaskiń jest Niaux. Tam z kolei znajdują się ponad dwa kilometry rozmaitych malowideł. Różnica pomiędzy obydwoma jaskiniami jest zaś taka, że w Niaux nie ma prawie wcale takich pozostałości jak te z De La Vache, są natomiast malowidła naścienne, których z kolei jest bardzo niewiele w De La Vache. Podobieństwa zdobień w obydwu jaskiniach pozwalają sądzić, że wykonali je ci sami ludzie, a to z kolei może oznaczać, że obydwa miejsca odgrywały dla nich różne role. Jedno – miejsca o charakterze bardziej poznawczym (mistycznym, ceremonialnym), drugie – miejsca codziennej egzystencji³¹. Może zatem do De La Vache ludzie przychodzili po wiedzę (tajemną, ezoteryczną) przekazywaną z pokolenia na pokolenie, zaś w Niaux zdobywano wiedzę egzoteryczną? Wspomniane miejsca uznaje się za wykonane przez jedną grupę ludzi, dodatkowo w krótkim okresie. Trudno jest bowiem jednoznacznie określić czas, w jakim powstały, tym bardziej trudno jest ustalić, czy nie żyło tam kilka pokoleń ludzi. Zgromadzenie wielu tysięcy kości upolowanych zwierząt wymagało znacznego nakładu czasu, podobnie wyprodukowanie licznych glinianych artefaktów czy wykonanie dużej liczby zdobień naskalnych. Fakt, że ludzie w okresie górnego paleolitu utrzymywali jakies kontakty handlowe z odległymi społecznościami, dodatkowo potwierdza taką możliwość. Część obiektów mogła

³⁰ Por. W.P. Jones, *The future of personal information management. Part I. Our information, always and forever*, San Rafael 2012, s. 13–14.

³¹ Akapit na podstawie: T.D. Price, *op.cit.*, s. 76–80.

przecież być wywieziona, część też wyrzucona, część może uprzątnięta przez kolejną grupę „wprowadzającą” się do takiego miejsca. Ludzkie grupy społeczne od zawsze ze sobą rywalizowały, co oznacza, że mogły niszczyć przedmioty zabytkowe „konkurencji”. Gliniane wytwory, choć bardzo trwałe, łatwo jest umyślnie zniszczyć. Grupa dominująca mogła bez problemu wykonane przez zdominowanych sąsiadów gliniane artefakty po prostu roztrzaskać. Wielce prawdopodobne jest również to, iż niektóre zdobienia pozostawili poprzednicy, tzn. niekoniecznie ta sama grupa osób musiała wykonać wszystkie zgromadzone w jednym miejscu wyrazy twórczości³². Wtedy już kolejne pokolenie mogło użytkować twórczość poprzedników (tej samej grupy lub jakiejś innej, obcej). Nowa grupa mogła przecież wprowadzać się do takiego miejsca właśnie z powodu znajdowania się tam tych malowideł i pozostałości. To są oczywiście tylko hipotezy. Liczba zgromadzonych wytworów i malowideł w opisanych miejscach archeologicznych świadczy więc o tym, że mogły być one używane przez wiele pokoleń, a przynajmniej stanowią potwierdzenie tego, że ludzie z okresu górnego paleolitu zainteresowani byli gromadzeniem różnych przedmiotów, także artefaktów tworzonych przez siebie oraz innych członków ich społeczności, a może również obcych społeczności. Innym problemem jest swobodne przemieszczanie tak dużej liczby obiektów. Kilku tysięcy nawet drobnych wytworów nie przenosi się sezonowo, wędrując za pożywieniem, co oznacza, że były one albo gromadzone przez różne grupy w danym miejscu, albo gromadzone i używane przez kilka pokoleń, a więc służyły w dłuższej perspektywie czasowej także potomnym. Gdy dodatkowo pomyśli się o tym, że wiele z utrwalonych w materiale symboli faktycznie niosło znaczenie symboliczne, a tak sugerują badacze, to wyłoni się obraz pierwszych prób przekazu wiedzy i informacji w postaci systemowej (czy może przedsystemowej), a przynajmniej bliżej nieodczyfrowanego kodu symbolicznego³³.

³² Tak czyniono z malowidłami naskalnymi, tzn. niektóre z nich były wykonane na malowidłach stworzonych przez innych autorów. Por. R.D. Guthrie, op.cit., s. 198.

³³ Por. G. von Petzinger, *The geometric signs – an introduction*, <http://www.hominides.com/html/art/geometric-signs-prehistory.php/> [dostęp: 10.02.2015]; G. von Petzinger, A. Nowell, *A place in time. Situating Chauvet within the long chronology of symbolic behavioral development*, „Journal of Human Evolution” 2014, t. 74, September, s. 37–54.

Zakończenie i wnioski

Jedna z tez głosi, że przedmioty takie jak m.in. kości zwierząt z wyciętymi rowkami i kropkami miały świadczyć o ilości upolowanej zdobyczy, czyli miały być elementem systemu rachowania³⁴. Trzeba zatem pamiętać, że wiele tabliczek glinianych spisanych pismem klinowym (uznanych za najstarsze formy proto-książek), zgromadzonych w najstarszych znanych bibliotekach też zawierało dane codziennego handlu – były to bowiem różne księgi inwentarzowe³⁵. Podobieństwo jest więc bezsporne. Pierwsze spisane czy utrwalone „dokumenty” zawierały informacje na temat bieżących czynności.

Inna z tez głosi, że różne symbole geometryczne oraz inne rysunki i malowidła powtarzające się w wielu jaskiniach powstałych w okresie górnego paleolitu stanowią świadectwo prób komunikacji wiedzy i przekazów abstrakcyjnych³⁶, co po wtóre ujawnia paralelę z tekstami spisanyymi pismem klinowym, które komunikują m.in. treści literackie i wiedzę³⁷. A to znowuż utwierdza w przekonaniu, że już wiele tysięcy lat temu ludzie podejmowali próby przekazywania abstrakcyjnych komunikatów zawierających ich własne doświadczenie i historię.

Gdyby mieć wątpliwości co do formy utrwalania komunikatów, tzn. na ścianach jaskiń czy kamiennych przedmiotach zabytkowych, to przypomnę, że egipskie pismo hieroglificzne (prawdopodobnie najstarsze pismo świata) znamy tylko dlatego, że jego wytwory utrwalano również na ścianach świątyń oraz w różnych kamiennych zabytkach i przedmiotach, np. stelach i paletach³⁸ (papierus nie jest tak trwałym nośnikiem). Dzięki temu (patrz kamień z Rosetty) w ogóle wiemy, że to pismo i jakie znaczenie niosą poszczególne znaki. Kamienny nośnik nośnika pisma doskonale sprawdza się jako materiał do utrwalania przekazów. Możliwe, iż starożytni Egipcjanie nawiązywali w ten sposób do metod zarządzania wiedzą w kulturach wcześniejszych.

Można więc odnaleźć pewne podobieństwa pomiędzy tymi obiektami z okresu górnego paleolitu a chociażby proto-książkami, jakimi są tabliczki gliniane z najstarszych bibliotek – utrwalano na nich komunikaty (przekazywano treści, znaczenie) za pomocą symbolicznych znaków.

³⁴ Por. L. Avrin, op.cit., s. 18; E. Hadingham, op.cit., s. 86–88.

³⁵ Por. D. Baron, *A better pencil. Readers, writers, and the digital revolution*, Oxford–New York 2009, s. 72.

³⁶ Por. G. von Petzinger, A. Nowell, op.cit.

³⁷ Por. J.A. Black, *The literature of ancient Sumer*, Oxford–New York 2006.

³⁸ Por. M. Kuckenburger, op.cit., s. 177.

Prosty wniosek może być więc taki, że symbole pochodzące z paleolitu górnego, utrwalane w przedmiotach przenośnych oraz na statycznych ścianach skalnych używane były w celach komunikacyjnych i informacyjnych. Pismo hieroglificzne przez wiele lat identyfikowano jako element zdobienia pełniący funkcje estetyczne. Prace nad rozszyfrowaniem symboliki stosowanej w paleolicie górnym obecnie trwają. Możliwe, iż w przyszłości znaczenia tych komunikatów zostaną odszyfrowane, a wtedy potrzebne będzie rozszerzenie grupy proto-książek na inne artefakty powstałe przed tabliczkami glinianymi. Przypominam, że glinę wytwarzano już w paleolicie górnym.

Historia ludzkości nierozzerwalnie związana jest z gromadzeniem, przetwarzaniem i rozpowszechnianiem informacji dla zysku, poszerzenia wiedzy, a także rozrywki. Poza tym kontrola przepływu informacji potrzebna była do zarządzania państwami i utrzymywania władzy. Jeżeli więc dana grupa posiada odpowiednie nośniki (kody symboliczne), to w nich tworzy przekazy. Jeżeli ich nie posiada, to je wytwarza w sposób naturalny (por. zagadnienia społecznej praktyki komunikacji bibliologicznej³⁹). Stare powiedzenie głosi, że „człowiek poinformowany żyje dłużej”, stąd od załóżków komunikacji międzyludzkiej ludziom zależało na tym, aby wytwarzać i utrzymywać wiedzę oraz zapewniać dostęp do jak największej ilości różnych informacji, co czyniono w ramach dostępnych środków i możliwości.

Pierwsze pisma, jak np. hieroglificzne i klinowe, nie powstały w próżni ewolucyjnej. Były zapewne kontynuacją wcześniejszych form i metod utrwalania komunikatów. Bez form z paleolitu górnego nie wyłoniłyby się zapewne ostatecznie i pisma. Społeczna praktyka komunikacji bibliologicznej to zgłaszanie (zgodnie z aktualnymi potrzebami, a te zmieniają się w ramach ewolucji w komunikacji) zapotrzebowania na coraz nowsze i skuteczniejsze metody zarządzania informacją i wiedzą, tj. nowe nośniki i nośniki nośników informacji. Tak jak bez książki nie byłoby książki elektronicznej, tak i bez przedpiśmiennych metod z górnego paleolitu i kolejnych tysiącleci ewolucji nie powstałoby w konsekwencji pismo, a z nim książka⁴⁰.

³⁹ J. Pomorski, *W kierunku teoretycznej integracji badań bibliologicznych*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 157–174.

⁴⁰ Roderick Cave i Sara Ayad, autorzy niedawno wydanego opracowania dotyczącego historii książki (wydanie oryginalne w 2014, polskie w 2015 roku), rozpoczynają właśnie od malowideł jaskiniowych. Por. R. Cave, S. Ayad, *Historia książki. Od glinianych tabliczek po e-booki*, Warszawa 2015, s. 10–15. Podobnie Milena Cvetkova wskazała poza malowidłami naskalnymi także takie formy jak skały, głazy, portatywne kamienie, stele itp. M.I. Cvetkova, *Knigata kato mediã*, Sofia 2012.

Bibliografia

- Avrin L., *Scribes, script, and books. The book arts from antiquity to the Renaissance*, Chicago–London 2010.
- Baron D., *A better pencil. Readers, writers, and the digital revolution*, Oxford–New York 2009.
- Barton C.M., Clark G.A., Cohen A.E., *Art as information. Explaining Upper Paleolithic art in western Europe*, „World Archeology” 1994, t. 26, nr 2, s. 185–207.
- Black J.A., *The literature of ancient Sumer*, Oxford–New York 2006.
- Cave R., Ayad S., *Historia książki. Od glinianych tabliczek po e-booki*, Warszawa 2015.
- Clark G.A., Barton C.M., Cohen A., *Explaining art in the Franco-Cantabrian refugium. An information exchange model*, w: *Debating complexity*, red. D.A. Meyer, P.C. Dawson, D.T. Hanna, Calgary 1996, s. 241–253.
- Cvetkova M.I., *Knigata kato mediâ*, Sofiâ 2012.
- Farthing S., *Sztuka. Od malarstwa jaskiniowego do sztuki ulicznej*, Warszawa 2011.
- Fidler R.F., *Mediamorphosis. Understanding new media*, Thousand Oaks 1997.
- Filipiak M., *Homo communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin 2003.
- Guthrie R.D., *The nature of Paleolithic art*, Chicago 2005.
- Hadingham E., *Early man and the cosmos*, Norman 1984.
- Halverson J., *The first pictures. Perceptual foundations of Paleolithic art*, „Perception” 1992, t. 21, nr 3, s. 389–404.
- Hand paintings and symbols in rock art*, <http://www.bradshawfoundation.com/hands/> [dostęp: 11.02.2015].
- Harvey R., Mahard M.R., *The preservation management handbook. A 21st-century guide for libraries, archives, and museums*, Lanham 2014.
- Jones W.P., *The future of personal information management. Part I. Our information, always and forever*, San Rafael 2012.
- Kelly R.L., Thomas D.H., *Archaeology*, wyd. 6, Belmont 2013.
- Kuckenburg M., *Pierwsze słowo. Narodziny mowy i pisma*, Warszawa 2006.
- McClellan J.E., Dorn H., *Science and technology in world history. An introduction*, Baltimore 2006.
- Meinel C., Sack H., *Digital communication. Communication, multimedia, security*, Berlin 2014.
- Mithen S., *Notation, Paleolithic*, w: *The Oxford companion to archaeology*, red. B.M. Fagan, New York 1996, s. 531–532.
- Nair R.R., *People’s library movement*, New Delhi 2000.
- O’hara K.D., *Cave art and climate change*, Archway 2014, s. 105–113.
- Paleolit*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/paleolit;3953453.html> [dostęp: 19.05.2015].
- Parrish A.C., *Adaptive rhetoric. Evolution, culture, and the art of persuasion*, New York 2014.
- Petzinger G. von, *The geometric signs – an introduction*, <http://www.hominides.com/html/art/geometric-signs-prehistory.php/> [dostęp: 10.02.2015].
- Petzinger G. von, Nowell A., *A place in time. Situating Chauvet within the long chronology of symbolic behavioral development*, „Journal of Human Evolution” 2014, t. 74, September, s. 37–54.

- Pisarek W., *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Warszawa 2008.
- Pomorski J., *W kierunku teoretycznej integracji badań bibliologicznych*, „*Studia o Książce*” 1985, t. 15, s. 157–174.
- Price T.D., *Europe before Rome. A site-by-site tour of the stone, bronze, and iron ages*, New York 2013.
- Risku M., Harding L., *Education for tomorrow. A biocentric, student-focused model for reconstructing education*, Rotterdam–Boston 2013.
- Sapp G., *Building a popular science library collection for high school to adult learners. Issues and recommended resources*, Westport 1995.
- Singh J., *South Asian libraries*, w: *International dictionary of library histories*, red. D.H. Stam, Chicago 2001, s. 165–168.
- Smyntyna O.V., *A cognitive revolution? Competing theories about art and its meaning*, w: *World history encyclopedia*, t. 10, red. A.J. Andrea, C. Neel, Santa Barbara 2011, s. 280–282.
- Waszkiewicz J., *Od komunikacji do wspólnoty*, Wrocław 2002.
- Zhang C., *The origin and development of library*, w: *Advances in computer science, environment, ecoinformatics, and education. Part I International Conference, CSEE 2011, Wuhan, China, August 21–22, 2011, proceedings*, red. S. Lin, X. Huang, Berlin–New York 2011, s. 63–67.

SEBASTIAN DAWID KOTUŁA

“Libraries” in the Paleolithic

Abstract. Institutions that provide support for information and knowledge management processes such as libraries were established following the invention and progress of writing as well as tangible storage media devices in social communication such as clay tablets, papyrus scrolls, parchment codices, etc. The history of libraries has been extensively addressed and elaborated in bibliology and information science, whereas the preliterate period, the period in the development of humankind prior to the introduction of the book culture still needs additional attention and exploration. The present article attempts to demonstrate what methods for information and knowledge management were used before libraries and books (including proto-books) appeared. The examples presented in the article come from the Upper Paleolithic and belong to an archaic type to early *Homo sapiens*. The following presentation is only a general overview and has introductory character. However, it provides the theoretical foundation for further more extensive studies, while its main purpose is to claim the necessity of adding completely new and expanded research areas in bibliology and information science that would cover the period prior to the emergence of libraries, proto-books and finally fully-fledged books.

Key words: information and knowledge management methods, Upper Paleolithic, proto-books.